

Мусіна Зейтуна Хамзяївна
Литвин Ольга Володимирівна

**ДЖЕРЕЛА ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ В ІНФОРМАЦІЙНИХ
РЕСУРСАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ:
НА ПРИКЛАДІ БАЗИ ДАНИХ «УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИКИ МІЖВОЄННОЇ
ДОБИ (1918–1939 рр.)»**

На прикладі бази даних «Українські історики міжвоєнної доби (1918–1939 рр.)» розглянуті і проаналізовані мемуарні та епістолярні джерела вчених Всеукраїнської академії наук та істориків Наукового товариства імені Шевченка, акцентована увага на національний і патріотичний характер представлених текстів.

Ключові слова: листи, спогади, щоденники, історик, джерело, наука.

Багата і різноманітна мемуарна та епістолярна спадщина видатних українських особистостей завжди викликала інтерес у науковій спільноті, насамперед історичної. Про це свідчить низка виступів на наукових заходах, монографії, дисертаційні роботи та окремі публікації, де постає тема вивчення і аналізу джерел особового походження.

Лідерство в цьому, безперечно, належить Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ). Започатковані у 2005 році *Чишківські читання з історичної біографістики* (з 2010 року *Біографічні читання, присвячені пам'яті Віталія Сергійовича Чишка*), стали щорічними науковими форумами, на яких обговорюються джерельні бази вітчизняної біографістики, звертається увага на цінності епістолярної та мемуарної спадщини для висвітлення життєпису видатних українців.

У сучасній історіографії ця тема розглядається в публікаціях Віталія Тельвака, Володимира Попика, Лариси Буряк, Надії Любовець, Оксани

Юркової, Вікторії Іващенко, дисертаційних дослідженнях Ольги Красько, Антона Кухлева та інших фахівців.

У колективній монографії Інституту біографічних досліджень НБУВ *Українська біографіка XXI століття: мозаїка контекстів і форм (2021)* йдеться про появу «альтернативних форм (авто)біографічних реконструкцій..., що є переконливим підтвердженням прагнень вітчизняної біографіки до модернізації», зосереджена увага на значенні українського мемуарію «як неоціненного джерела для пізнання вітчизняного минулого,вагомого культурно-історичного явища, що виконує в суспільстві важливі комунікативні функції» [1, с. 7].

Національна історична бібліотека України, як провідний заклад у галузі історичної бібліографії, здійснює формування баз даних (БД) з різноманітних питань історії України. Так, у 2020 році розпочато створення біографічної БД «Українські історики міжвоєнної доби (1918–1939 рр.)», науковий супровід якої здійснюють вчені Інституту історії України НАН України. Джерелами, якими укладачі послуговувались для формування БД, стали, до прикладу, енциклопедичний довідник *Історична наука у Національній академії наук України в особах (2018)* [2], електронний ресурс *Архів друкованих видань Всеукраїнської Академії Наук 1919-1931 рр.* [3].

База даних поповнюється інформацією про вчених, які працювали у структурних підрозділах НАН України в перші двадцять років її діяльності, а також істориків Наукового товариства імені Шевченка цього періоду. Містить бібліографічні описи праць науковців і літературу про них у друкованих документах і електронних ресурсах. Основний акцент при формуванні БД спрямовується саме на її джерельній складовій, насамперед особового походження – листах, спогадах, щоденниках, автобіографіях.

Мета повідомлення– визначити і проаналізувати національну та патріотичну складову в епістолярних і мемуарних джерелах істориків Всеукраїнської академії наук та Наукового товариства імені Шевченка.

Листи є цінним джерелом пізнання особистості, розкривають внутрішній світ людини, дають можливість поринути в епоху, в якій вона жила. *«Через листи – сухі і офіційні чи, навпаки, дружні і відкриті – можна побачити душу людини, зрозуміти її та її час»* [4, 522].

Прикладом цього може слугувати *Лист Мирона Кордуби до Владислава Тадеуша Вислоцького*. Історика непокоїть політика Другої Речі Посполитої по ставленню до українців Східної Галичини, що мають місце у публікаціях часопису «Слов'янський рух». Він обурений русофобськими статтями, *«котрі атакують українців, заперечуючи їх національну окремішність від росіян, – та реферує їх таким чином, що читачі мають враження, ніби Шан[овна] Редакція поділяє ті погляди»* [5, 248-249]. І як підсумок, учений просить викреслити його прізвище з дописувачів журналу.

У вітчизняному джерелознавстві мемуаристика посідає першорядне місце для пізнання минулого, звитяжних і трагічних сторінок української історії. Дослідниця мемуарію Надія Любовець вважає, що більшість їх *«мали виражений національний характер і були довгий час чи не єдиною правдивою історією України»* [1, 73].

На одному диханні читаються спогади Бориса Крупницького про відомого українського суспільно-політичного діяча та історика Дмитра Дорошенка. З глибокою вдячністю і піднесенням він згадує свого вчителя і «духовного батька», акцентуючи увагу на його інтелігентності, тактовності, порівнюючи із «джентльменом англійського зразку», майстерності викладача. Саме Дмитро Іванович відіграв визначальну роль у становленні Б. Крупницького як вченого, ознайомив *«з основами наукового трактування української історії»* [6, 44]. Захоплює Бориса Дмитровича досконалість і чистота української мови Дмитра Івановича, стиль написання його текстів. Він рекомендує прочитати книгу Дмитра Дорошенка «По рідному краю», в якій відчувається любов та сум за Батьківщиною і автор *«переносить нас у стару козацьку Україну, славу, і таку многострадальну»* [6, 54].

Ще на один епізод слід звернути увагу у спогадах історика – знайомство з Олександром Лотоцьким, людиною, *«що вклала всю свою душу в український національно-визвольний рух»* [6, 59]. Автор зазначає про вплив цих двох постатей – Лотоцького-республіканця і Дорошенка-гетьманця – на його становлення як українського патріота: *«...я мав щастя перебувати не одну годину з обома українськими патріотами ще в затишних льокалях Праги, – я набирался нового духу, нової віри в те, що Україна, маючи таких людей, не загине, а знайде своє місце серед інших європейських незалежних націй»* [6, 59-60].

Унікальне історичне джерело – щоденник, пишеться переважно для себе, фіксує поточні події і розкриває іноді дуже особисті та маловідомі епізоди життя людини. Коли ж мова йде про видатну особистість – це стає цінним документом доби. Саме таким джерелом є щоденник Михайла Сергійовича Грушевського, який він почав писати ще будучи учнем гімназії. Так, 18 листопада 1883 року юнак, переповнений патріотичними почуттями, зробив допис: *«...гарно було би зробитись ватажком гурту українського, зробитись, як то кажуть, передовим бойцом усіх хлопців, любящих свою Вкраїну. Що ж, може, Бог і pomoже міні зробитись ватажком, працюватиму вже для цього, скільки сможу»* [7, 17]. Через майже десять років вчений записав у щоденнику власний вірш, що починається рядками *«Тільки того б бажав би, щоб в рідній землі не загинуть без сліду, без плоду, Щоб придбати як більше добра для неї, щоб так ськ полагодує шкоду...»* [8, 153]. Це прагнення вже зрілої людини приносити користь і працювати для свого народу.

«Одним із найважливіших джерел для відтворення біографії Михайла Грушевського являються його автобіографічні писання», – зазначає Любомир Винар, дослідник життя і творчості історика [9, 104]. Період діяльності Центральної Ради став часом становлення державницького світогляду і найвищого політичного злету її очільника Михайла Грушевського. *«...Менше всього в даний момент я вважаю можливою безпринципність, аморальність, легкодушність, моральну розхристаність. Навпаки, я вважаю, що ця стадія*

українського життя, в яку ми ввійшли, вимагає високого морального настрою, спартанського почуття обов'язку певного аскетизму і навіть героїзму від українських громадян. Хто не може відповісти тим вимогам, той не гідний того великого часу, який ми переживаємо» [9, 134]. Ці пророчі слова, написані в статті «На переломі», яка, на думку Любомира Винара, доповнює автобіографічні матеріали історика, відповідали настрою і психологічному стану Грушевського у трагічні дні січня 1918 року.

Особливий інтерес викликає «Автобіографія» Дмитра Івановича Багалія, написана вченим у достатньо поважному віці. Вона, немов, підсумовує його наукову та громадську діяльність, і як зазначає історик «...наукова моя діяльність ніколи не була суто кабінетна, одірвана від громадського життя, ба навпаки, органічно і принципово з ним зв'язана, завсіди мала громадський характер» [10, 1].

Участь у «Київській громаді», Історичному товаристві Нестора літописця, молодіжних організаціях, вплив на нього вчителя Володимира Антоновича сформували його громадянську позицію, прогресивні погляди. Отримавши призначення викладати у Харківському університеті, історик їде туди «...як свідомий український діяч, що ним мене утворило моє київське оточення, щоб розробляти там непорушену ще зовсім цілину – краєву історію Слобідської України тим виконувати обов'язок українського громадянина» [10, 34].

Русифікація українців, витіснення рідної мови з культурної і освітньої сфери, викликали спротив свідомого люду, української інтелігенції. Сторінки автобіографії вченого пронизані любов'ю до українського народу, його історії, побуту, культури і особливо мови: «...українську мову, письменство, наукову й популярну українську літературу – дорогоцінні пам'ятки народньої словесности ми знаходили по-за мурами школи, і я остільки засвоїв тоді чисту українську мову – народню, літературну й наукову, що міг широко прикласти її в своїй громадській праці. Моя українізація не була примусовою, мала стихійний характер і закінчилася за студентських років... Відтоді з мене – назавсіди вже – зробився цілком свідомий українець» [10, 14].

Отже, на прикладі бази даних «Українські історики міжвоєнної доби (1918–1939 рр.)», автори намагались дослідити і проаналізували деякі мемуарні та епістолярні джерела вчених Всеукраїнської академії наук та істориків Наукового товариства імені Шевченка, при цьому було акцентовано увагу на національному і патріотичному характері представлених текстів.

Насамкінець зазначимо, що науковці, послуговуючись інформаційними ресурсами Національної історичної бібліотеки України, мають змогу глибоко і всебічно досліджувати документальні матеріали, в першу чергу особового походження, українських політичних, наукових і культурних діячів, які жили та діяли у період бездержавності народу. Це дає можливість осмислювати і писати правдиву історію України.

Список використаної літератури

1. Українська біографіка ХХІ століття: мозаїка контекстів і форм : колективна монографія / В. І. Попик, Г. А. Александрова, Л. І. Буряк та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського ; редкол.: В. І. Попик (відп. ред.) та ін. – Київ, 2021. – 251 с.
2. Історична наука у Національній академії наук України в особах. Енциклопедичний довідник / Інститут історії України НАН України ; редкол.: В. Смолій, Г. Боряк, В. Даниленко та ін. – Київ, 2018. – 742 с.
3. Спанчак, Т. Інформаційний ресурс Національної історичної бібліотеки України «Архів друкованих видань Всеукраїнської Академії Наук 1919-1931 рр.» / Т. Спанчак // Бібліотека і книга в контексті часу : зб. матеріалів ХІІІ Всеукр. наук.-практ. конф. – Київ, 2021. – С. 166-172.
4. Юркова, О. «Важно, щоб безумством тремтіла ваша душа...» (З епістолярної спадщини М. Є. Слабченка) / О. Юркова // Український археографічний щорічник. – 1999. – Вип. 3-4. – С. 521-533.
5. Тельвак, В. Листи українського вченого Мирона Кордуби у фондах відділу рукописів бібліотеки Національного інституту імені Оссолинських у Вроцлаві

(Польща) / В. Тельвак, Ю. Поліщук // Архіви України. – 2020. – Вип. 1, № 322. – С. 243-250.

6. Крупницький, Б. Д. Зі спогадів історика / Б. Д. Крупницький ; Ін-т історії України НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Львівське відділення. – Київ, 2017. – 144 с. : іл.

7. Грушевський, М. Щоденник (1883–1884 рр.) / М. Грушевський ; авт. публ. та комент. // Київська старовина. – 1993. – № 5. – С. 13-24.

8. Грушевський, М. С. Щоденник (1888–1894 рр.) / М. С. Грушевський ; підгот. до вид., переднє сл., упоряд. Л. Зашкільняк. – Київ, 1997. – 264 с.

9. Винар Л. Автобіографія Михайла Грушевського з 1906 і 1926 років, як джерело до вивчення його життя і творчості / Л. Винар // Український історик. – 1974. – № 1-3. – С. 104-135.

10. Багалій, Д. Автобіографія. П'ятдесят літ насторожі української науки і культури / Д. Багалій. – Київ : Друкарня Української Академії Наук, 1927. – 163 с.